

Icoana de vatră

Mariana GÂRBACIU

Răspunzând întrebării metafizice fundamentale a omului - "Cine suntem?", "De unde venim?", "Încotro mergem?" - și inspirându-se din întâmplările și personajele creștinătății (Iisus Mântuitorul, Fecioara Maria, Apostolii, principalii sfinți), pictorii omenirii din ultimele două milenii au găsit în religie una din principalele teme și surse de inspirație.

Cu toate acestea, numai la latura răsăriteană a bisericii creștine - Biserica Ortodoxă -, "fructul" picturii religioase a primit, pe lângă statutul firesc de **operă de artă** și pe acela de **obiect de cult**.

Începuturile **icoanei** sunt de găsit în epoca apostolică, icoana fiind un chip, o reprezentare manieristă, după criteriile precise, canonice, impuse de doctrina Bisericii.

Pictorul/sculptorul de icoane nu caută să se exprime pe sine în icoană, ci învățătura Bisericii.

Icoana, această "teologie în imagini" (Michel Quenot), vine din revelația divină a autorului ei și exprimă într-un fel materializarea comuniunii noastre cu Dumnezeu, din punct de vedere al credinciosului religios.

În general, se consideră că icoana a apărut în Imperiul Bizantin, în secolul al V-lea. Se cunoaște și creatorul, "inventatorul" ei: **Sfântul evanghelist Luca**, căruia îi sunt atribuite 600 de icoane, majoritatea covârșitoare a lor înfățișându-l pe Mântuitorul nostru Iisus Hristos, împreună cu Sfânta Sa Maică, Fecioara Maria. Sfântul Luca este cel care introduce canoanele picturii icoanei, oferind detalii ample despre felul în care trebuie realizat acest obiect de cult. Tot evanghelistul nostru aduce pentru prima oară la Constantinopol icoana cu portretul Fecioarei cu Pruncul (**Odighitria**).

Suportul material al icoanei este de obicei lemnul sau sticla, mai rar pânza. În icoana ortodoxă de tip răsăritean, respectiv în Rusia și Ucraina, dar și în Basarabia, este pictat numai chipul sfinților, restul detaliilor fiind executate pe suport de metal, prin metaloplastie.

Icoanele pictate pe sticlă, cu largă circulație în Transilvania, unde au apărut primele "glăjării", apar în cadrul interiorului ca elemente ornamentale. Meșteșugul acestor icoane a fost legat de a doua jumătate a secolului al XVII-lea, centrele de iconărie pe sticlă fiind numeroase: Nicula, Șcheii Brașovului, Lancrăm, Laz, Maieri, Arpașul de Sus.

Așa se explică multitudinea icoanelor pictate pe sticlă din casele transilvane, precum și prezența lor dincolo de Carpați, în Oltenia și Moldova. Explicația depășirii spațiului transilvan este dată de transumanță sau de transferul în masiv de populație dinspre Ardeal în Oltenia de Nord, subcarpatică, sau în Moldova.

În restul spațiului românesc, cele mai des întâlnite sunt icoanele pictate pe lemn.

Ele erau realizate în special de iconarii din mânăstiri, dar, fiindcă acestea erau îndeobște prea scumpe pentru buzunarul omului sărac de la țară, și de meșterii populari din sate.

Se înțelege că operele acestora din urmă respectau mai puțin canoanele icoanelor bizantine, mai ales în privința costumației personajelor, care apar aici înfățișate ca niște autentici țărani români.

Locul icoanei în tradiția ortodoxă era întotdeauna stabilit pe peretele dinspre răsărit al camerei.

Un gen unic de icoană, nu doar pentru arealul românesc ci și pentru toată ortodoxia, se întâlnește în Oltenia Subcarpatică, mai ales în Gorj, Mehedinți și Vâlcea. Este vorba de **icoana de vatră**.

Datorită faptului că acest gen de icoane este mult mai puțin realizat din punct de vedere artistic, maniera de lucru fiind una primitivă, multă vreme icoanele de vatră nu au fost considerate obiecte de artă populară și, în consecință, nu au făcut obiectul studiilor și cercetărilor etnografice. De-abia în ultimii ani au apărut, timid, câteva articole în

revistele de specialitate. Prima abordare cu pretenții exhaustive a problematicii icoanelor de vatră aparține conjudețeanului nostru, etnologul Pompiliu Ciolacu, care a elaborat o teză de licență tratând acest subiect. Amplificat și sistematizat corespunzător, materialul lucrării face obiectul unei cărți în curs de apariție la editura Centrului Județean pentru Promovarea Culturii Tradiționale Gorj.

Icoana de vatră este numită astfel pentru că se așeza în apropierea coșului cu corlată sau era fixată direct în interiorul lui.

După cum afirmă etnologii Mihail Mihalcu și Octavian Maier în "Observații cu privire la icoanele de vatră românești", citați de Pompiliu Ciolacu, icoana de vatră avea un rol magic, cel al unui "zăvor" care stopa sau interzicea pătrunderea spiritelor (duhurilor) rele în încăpere, prin hornul casei. De cele mai multe ori se pare că aceste icoane erau copiate după icoanele pe sticlă, venite de peste munți. De aici asemănarea izbitoare cu acestea în privința formelor și motivelor.

Aparținând civilizației lemnului, este posibil ca moda crucilor de conac să fi apărut în Gorj pe la jumătatea secolului al XVII-lea, când meșterii locului au început să confecționeze crucile de conac. Pe aceste cruci, potrivit autorului citat mai sus, erau folosite tehnici tradiționale țărănești, de crestare (scrijelare) a lemnului. În prezentarea sfinților apar foarte multe elemente laice.

Semnificativă în acest sens este crucea de conac din anul 1792, din Celei-Gorj, lucrată de un călugăr de la mănăstirea Tismana.

Conturul acestei cruci este împodobit cu un motiv ancestral, "șarpele", așa cum erau decorate pe margini și unele icoane de vatră. Maica Domnului, destul de naiv realizată, poartă dinainte cătrințe în vergi, la fel ca femeile din sat.

Mihail Mihalcu și Radu Octavian Maier în "Observații cu privire la icoanele de vatră ale artei populare românești" susțin că aceste "stranii produse" nu au reținut aproape deloc atenția etnografilor, muzeografilor, teologilor sau colecționarilor.

Așa se explică și faptul că aceste icoane de vatră se mai găsesc

astăzi într-un număr destul de redus, atât în colecțiile particulare cât și în colecțiile muzeale.

La realizarea "bucății" de lemn se lucra prin cioplire, iar la decorare se folosea incizarea și chiar pictarea după incizare cu două-trei culori de apă. Decorația era de mai multe tipuri: portret, compoziții cu unul sau mai multe personaje și, pornind de la portret, scenă biblică, simbol creștin sau laic.

O astfel de icoană de vatră, provenită din Gorj, compoziție cu nouă personaje, se află în patrimoniul Muzeului Național al Satului Românesc "Dimitrie Gusti"- București.

Forma icoanei de vatră este de regulă, patrulateră.

În colecția Muzeului Județean "Alexandru Ștefulescu" Tg-Jiu se găsește un număr de șase icoane de vatră, în cele două forme amintite: patrulateră și stil cruce de conac.

Icoana de vatră tip patrulater cu număr de inventar **9377**, împărțită în patru registre și executată din esență de stejar, reprezintă doi sfinți voievozi, Sfinții Arhanghel Mihail și Gavril, cu sabia în mână, și doi sfinți, cu cruci în mână, colorați în două culori. Dimensiunile sunt de 30/21,5 cm. Icoana a fost donată Muzeului Județean "Alexandru Ștefulescu" de către Școala Generală Socu, comuna Bărbătești-Gorj, în anul 1978. Se estimează că ar avea o vechime de peste 150 de ani. Particularitatea acestei icoane constă în faptul că planul de bază, pe care ulterior au fost incizate și pictate personajele biblice, a fost cioplit într-un plan profund, acesta fiind anturat și separat de un profil puternic reliefat.

Unele icoane de vatră au inscripționate pe ele anul și numele meșterului care le-a executat.

Muzeul Județean "Alexandru Ștefulescu" Tg-Jiu, deține o icoană de vatră stil cruce de conac, care este împodobită pe margine cu motivul frânghiei, iar în centru se află Maica Domnului cu Pruncul. Maria apare aici îmbrăcată în cătrînță populară, ca orice țărancă din Gorj. Această icoană datează din anul 1756 și are numărul de inventar **146**, dimensiunile

ei fiind de 91/28 cm. A fost donată muzeului în anul 1951.

Cu numărul de inventar **7769**, întâlnim la Muzeul Artă Tg-Jiu o icoană de vatră confecționată prin incizare. Din lemn de stejar, de formă patrulateră, icoana este împărțită în patru registre, reprezentând patru sfinți: Sfântul Nicolae, Sfânta Cuvioasa Paraschiva, Sfântul Ion și Sfântul Arhanghel Mihail. Dimensiunile ei sunt de 22,5/14 cm și se încadrează în timp cam pe la mijlocul secolului al XVII-lea.

Icoana de vatră cu număr de inventar **9378**, lucrată în lemn de esență tare, este executată prin incizare și scrijelare și reprezintă pe Sfânta Cuvioasa Paraschiva, cu crucea în mâna dreaptă. Dimensiunile sunt de 18/13,5 cm, iar datarea este în secolul al XIX-lea. Atrage atenția prin simplitatea mijloacelor de reprezentare și sintetismul liniei și formelor anatomice.

Icoana de vatră care provine din satul Cărpiniș-Crasna-Gorj datează din anul 1858. Are patru registre, reprezentând pe Maica Domnului cu Pruncul, Iisus Hristos, Sfântul Nicolae și Sfântul Arhanghel Mihail, și are numărul de inventar **18021**. Este executată pe lemn de stejar, prin scrijelare, peste care este aplicată culoare tempera.

Caracteristice pentru toate aceste icoane de vatră din colecția Muzeului Județean "Alexandru Ștefulescu"- Secția de Artă Tg-Jiu, ca și pentru mare majoritate a icoanelor de vatră din Gorj, Mehedinți, Vâlcea, Argeș, Dolj și chiar București, sunt arhaismul și simplitatea reprezentărilor, reduse până aproape de zona semne-simbol.

În final, o propunere: Deși cele cinci icoane de vatră din colecția Muzeului Județean "Alexandru Ștefulescu", la care se adaugă și cea de-a șasea, aflată la Secția Etnografică Curtișoara, reprezintă cel mai mare număr de astfel de exponate din vreo colecție publică sau privată din țară, credem că este posibil să mai existe prin casele bătrânilor noștri din Gorj icoane de acest fel.

Ele trebuie doar căutate, găsite și aduse pe simezele sau în depozitele muzeului nostru.

BIBLIOGRAFIE:

1. MICHEL QUENOT – ICOANA FEREASTRĂ SPRE ABSOLUT din colecția "Orizonturi Spirituale" Editura Enciclopedică – București, 1993;
2. GEORGETA STOICA – INTERIORUL LOCUINȚEI ȚĂRĂNEȘTI, Editura Meridiane, București, 1973;
3. ELENA UDRIȘTE – CRESTĂTURI ÎN LEMN DIN GORJ, Tg-Jiu, 1972;
4. MIHAI MIHALCU, RADU OCTAVIAN MAIER – "OBSERVAȚII CU PRIVIRE LA ICOANELE DE VATRĂ ROMÂNEȘTI" – Revista de Etnografie și Folclor, Editura Academiei, anul 1994;
5. POMPILIU CIOLACU – "ICOANA DE VATRĂ ÎN SUDUL CARPAȚIILOR MERIDIONALI" – Lucrare de Licență, Universitatea "Lucian Blaga" Sibiu, 2005.